

**ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ ТВОРІВ
ЙОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО:
ДО ПРОБЛЕМИ АВТОРСЬКОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ**

Розглянуто особливості інтертекстуальності науково-практичних трактатів Й. Галатовського в аспекті семантичної структури та показників індивідуального стилю.

The article deals with the intertextuality of J. Galatovskyj's scientific-practical treatises in the aspects of the semantics structure and individual autor's style.

Науковий текст розглядається сучасним мовознавством як „продукт актуалізованого процесу функціонування мови у специфічній сфері наукової діяльності та спілкування”¹. Це впливає з розуміння мови в категоріях поведінки та дії: „Мова – не тільки засіб здобуття та передачі знань, але й опредмечування знань, що відбувається в його своєрідній структурі, а крім того – і певна життєва форма. Хто вміє користуватися мовою, той користується певною стратегією орієнтації в світі, певною інтерпретацією людського середовища, певною схемою поведінки...”².

Аналіз смислової структури наукового тексту дозволяє спостерегти глибоку якісну перебудову екстралінгвального в текстове (власне мовне) при залученні його до текстотвірної діяльності суб'єкта³.

Інтертекстуальність наукового тексту конкретизується загальними ідеями про спадкоємність наукового знання; критичне переосмислення традицій та крок вперед; усвідомленням пульсуючого розвитку та спіралеподібної організації наукового знання; поняттями про його динамічність та поступовість розвитку. Виступаючи проявом більш загальної категорії інтерсеміотичності⁴, вона забезпечує також розкриття такої ознаки наукового тексту як генерування нових смислів через взаємодію з багатьма смисловими системами⁵. Її розглядають як категорію „розгерметизації”, відкритості тексту, однієї смислової системи до іншої. У зв'язку з цим склалися дві концепції інтертекстуальності: „широка”, згідно з якою будь-який текст розглядається як інтертекст (М. Бахтін, Ю. Крістева, Ю. Лотман, Ж. Дерріда, Р. Барт) та „вузька”, що зводить

цю категорію до спеціально маркованої інтертекстуальності в межах лише окремих видів текстів⁶. Саме вузька модель має безпосереднє прикладне значення для інтерпретації процесів наукового текстотворення.

Звертаючи увагу на своєрідність стилю багатьох наукових творів, дослідники констатують, що проблема індивідуальності в науковому тексті поки що практично не вивчена⁷. Існуючі праці-спроби характеристики індивідуальних параметрів стилю науковця здійснені на синхронічному матеріалі (М. Котюрова, О. Баженова, В. Абашина, Т. Космеда); тому актуальність пропонованої роботи вбачаємо і в звертанні до текстів середньоукраїнського періоду.

Вивчення середньовічного наукового тексту, зокрема періоду бароко в українській культурі, дає можливість кристалізувати уявлення про загальні закономірності просвітницьких тенденцій, що дозволяли „в рамках релігійного світогляду покладатися на авторитет науки та глоризувати виховну роль знання”⁸.

Метою роботи є встановлення ролі інтертекстуальності як текстотвірної категорії у наукових текстах Йоанікія Галятовського, означення її своєрідних спеціальних маркерів. Об’єктом дослідження є взаємодія окремих текстів у плані вираження та в плані змісту, предметом – специфічні форми її втілення, завданням: виділення конструкцій, що характеризують специфічне та типове в оформленні явищ взаємодії наукових текстів тієї доби на фоні розуміння їх у аспекті актуалізації принципу софійності світу. При цьому прийнято використовувати метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу.

Українська барокова проза репрезентована вчительними, публіцистичними жанрами, за формою викладу - „трактатними, ораторсько-публіцистичними та історіографічними (промова, послання, трактат, хроніка)”⁹.

Матеріалом дослідження стали наукові трактати Йоанікія Галятовського: «Грѣхи розмаитїи» (1685) та „Наука або способ зложеня казаня”(1665). Перший із них аналізувала І. Чепіга як своєрідні рекомендації священникам для проведення сповіді, написані з потреб безпосередньої священницької діяльності¹⁰. Вона, зокрема, вказувала на те, що тут автор застосував „звичайні для своєї творчої манери прийоми письма: числовий поділ понять (двожкій єсть гріх: первородный і учинкоковый), оповідання- приклади тощо...”¹¹. Трактат „Наука, або способ зложеня казаня” розглянуто нами у

контексті встановлення смислової структури типового тексту науково-практичного жанру¹².

Стратегія цитування в ораторсько-проповідницькому тексті „Ключа розуміння” неодноразово цікавила літературознавців; вони помітили, що „гомілет бере уривчасті місця, які не містять повної думки, та тлумачить їх самі по собі без відношення до першоджерела”. Т. Левченко, розглядаючи структуру проповідей крізь призму теорії топів, вказує на те, що „понятійне поле цитати може редукуватись до однієї-двох лексем, які позначають стрижневі образи і є основою збирання до купи загальних місць”... При компілюванні топів спостерігається явище лексичної та семантичної надмірності, що зумовлена подвійною та потрійною ізотопією”, коли Галятовський „вдається до цитування того самого місця Св. Письма двічі або коли переказ біблійних рядків супроводжує їх подвійна цитация”¹³.

Спеціально вивчав принципи цитування та перекладу Й. Галятовського В. Сімович. Він вказав на те, що в „Ключі розуміння” цитати виконують аргументуючу роль; що інколи проповідник цитує „з пам’яти”, допускаючи відступи від тексту Острозької Біблії; водночас на його мову мають значний вплив польські переклади Святого Письма; мову творів Галятовського в цілому він схарактеризував як „вживану серед освічених кляс”¹⁴. Натомість трактати Галятовського з цього погляду вивчені менше.

Окремі зауваження щодо структури тексту „Гріхи розмаїтї” знаходимо в П. Попова, який проаналізував цей стародрук з погляду джерел. Він, зокрема, вказав на формальні особливості стилю Галятовського, визначивши трактат у категоріях схоластичного практичного poradnika: „схильність до витончених підрозділів при визначенні матерії та форми покаяння. Схоластичною рисою є також засилля алегоричних тлумачень”; звертає він увагу також на детальність та точність цитувань; найчастіше Галятовський цитує Псалтир та книгу Ісуса сина Сирахова, з Нового Завіту – Євангеліє та послання апостола Павла¹⁵.

Співвідношення змісту та оформлення того чи іншого покликання, цитування, як відомо, може визначатися позамовними факторами: тут „відіграє свою роль бібліографічна, редакційна, і навіть культурно-національна традиція, а також *індивідуальність ученого*, що проявляє себе в устремлінні до підкресленої точності та добросовісності при вираженні спадкоємності”¹⁶. Спираючись на

положення про цитування як часткову мовленнєво-текстову систему, М. Котюрова співвідносить його обумовленість із когнітивно-психологічними характеристиками вченого, зокрема зі „стилем мислення – переважно дискретно-логічним або континуально-психологічним”¹⁷.

Специфічний комплекс мовних засобів застосовується як маркування введення до оповіді субтекстів старого знання. У трактатах „Гріхи розмаїті” та „Наука” їх роль різна. У першому цитування текстів святого письма та творів отців церкви має аргументуючу функцію; цитати наводяться часто для підкріплення різних настанов автора. Автор використовує різні експліцитні маркери: графічні (розділові знаки, примітки на берегах) та текстові.

Це дієслова із значенням „писати”. Особова форма виступає в минулому часі переважно в складнопідрядному реченні причини із живомовним сполучником **бо**, поодиноким **дл# тогw** або зрідка з книжним **яkw**: *бо Ісусъ Сира(х) написалъ:* (Гріхи : 372); *и члѣкъ хорій можетъ здоровы(м) зостати, яkw ап(с̃)тль І"ковъ в(ъ) главѣ ѿ, написал(ъ) (374); бо јалмографъ написалъ:...(375); бо ап(с̃)толь Паве(л) написалъ:)... (376-377); ...бо пр(о)ркъ Дѣдъ написал(л): ... (377); ...яkw Соломонъ в(ъ) притчахъ написалъ: ... (377); ..бо Ісусъ Сирахъ написалъ:...(378); бо ап(с̃)тль Паве(л) написалъ: ... (380); Бw пр(о)ркъ Дѣдъ написалъ: ... (383); дл# тогw ап(с̃)толь Павелъ написалъ:...(386).*

Інший спосіб його функціонування: односкладне речення з предикативною формою на -но, -то: *Далє(й) в(ъ) дес#теро приказаню бжѡмъ написано єсть: не кра(д)...* Далєй *написано...(378); ...бо написано: рече Ісавъ вѣ умѣ свое(м)....(380); Далєй написано: ... (384).* Поодиноким така конструкція вжита і в „Науці...”: *В(ъ) тым(ъ) же казаню написано, же прч(с̃)та# дѣа мѣллас# добре* (Наука, 235).

2) Набагато частотнішими виступають тут дієслова мовлення. Світ у середньовічній культурі „не пізнається, а осягається через слово... В епістемології стають необхідними не суб'єкт-об'єктні структури, а стосунки „мовлячої” та „сприймаючої” свідомості”¹⁸. Їх актуалізацію пов'язують і з риторичною теорією усієї тогочасної прози; за словами В.Крекотня, „проза неораторська складалася під

впливом прози ораторської, а всі закони, угрунтовані у властивостях прози ораторської, достосовувалися й до прози неораторської, почасти у згоді з її внутрішніми рисами, почасти всупереч їм¹⁹. Найбільш вживаним є дієслово **мовити** у різних формах.

У теперішньому часі вживається у головних частинах складнопідрядних речень з'ясувальних чи способу дії: *Та(к) мови(т) ап(с̄)тл(ъ) Павелъ: ...*(Грїхи: 374); *Тоє же ап(с̄)тль Павелъ мовить: ...*(375); *Такъ мовить жалмста:...* (380); *Їванъ, тежъ ст̄ий ап(с̄)тль мовить: аще исповѣдуемъ грѣхи нїа, вѣренъ єсть и истинене(н) (!)* (375); у складнопідрядних причини зі сполучниками **бо**, **дл# тогв**: *...бо ап(с̄)то(л) Їванъ мовить:...*(377); *бо ап(с̄)толь Павелъ о такихъ людехъ мовить:...* (378); *... дл# то(г)[о] мови(т) жалмста: ...*(377); *Дл# то(г)[о] ја(л)мста мовить:...* *Такъ мовить той же ја(л)мста:...*(379) тощо.

Менше навантаженим виявляється дієслово **мовити** у минулому часі: *бо Хс̄ разслаблен(н)аго чл̄вка ул̄чилъ и мовиль до него:...* (372); *...поневаж(ъ) Хс̄ мовил(ъ):...* (377); *...такъ мови(л) бг̄ь до Моисе#:...*(377); *Дл# того мовиль бг̄ь до пр(о)рка Іезекїл#: ...Далей мовиль бг̄ь:...* (378) та под.

Дієприкметник **мовячий** виступає у однотипних конструкціях із прийменником *ведлугъ*: *повиненъ м̄ти скруху ср(д̄)чную, жалъ и плачь ведлу(г) жалмсты мов#чого: ср(д̄)це сокрушенно и см̄ренно бг̄ь не уничижить* (372); *Ведлугъ ап̄тла Павла мов#чого: ..*(374); *дїа єго идет(ъ) до некла, ведлугъ жалмсти мов#чогв: да постид#(т)с# нечестывїи и сниду(т) въ адъ* (374) тощо.

Дієприслівник **мовячи** супроводжує найчастіше дієслова мислення *въспоминаєть* або живомовні *ганити*, *св̄тчити*: *w чи(м) св̄тчить писмв ст̄оє, мов#чи: мнози ^ в̄ровавшихъ прихождаху...*(372); *За великую єпитемїю Хс̄ фарисеов ганиль, мов#чи: св#зую(т) бремена т#жка# ...* (373); *Гв̄рдоць [!], которую ап(с̄)тль Петръ в(ъ)споминаєть, мов#чи: г(с̄)дъ го(р)дым(ъ)*

*противитьс#...(375); Гнѣвъ, которій в(ъ)споминает(ъ) жалмиста, мов#чи:...(375). Дієслова мовлення присутні і в переказі діалогів : **Мовиль** ему пустелникъ:...**Мовиль** до негъ пустелникъ:...**Рекль** пустелникъ: ...**W(т)повѣди(л)**: жалую. А пустелникъ **мовиль**: (386).*

Старе знання також вводиться за допомогою різних інших дієслів: *бо та# мова Хѣа до споводнико(в) належитъ: Им же ^пустите грѣхи....(375); ...до такого Соломонъ волает(ъ): доколѣ...(376);* Ланцюжкове цитування поєднується повторюваним прислівником *далей*: *Далей дес#теро приказан(ъ)є бжѣос **учить**:...не взивай имени г(ѣ)да бѣа твоє(г)[о] надаремно, а теперъ прис#гают(ъ) надаре(м)но...(379); Далей дес#теро приказан(ъ)є бжѣос **мовить**: не забї#й (378).* Згортання старого знання до прецедентного субтексту може не супроводжуватися дієсловами: *ведлугъ науки Хѣои:...Ведлугъ словъ ап(с)тлскїхъ: ... (385).*

Інша стратегія взаємодії субтекстів старого та нового знання представлена в трактаті „Наука, албо способ зложеня казаня”.

По-перше, тут зберігається модель цитування Святого Письма як аргументу: *...и такимъ казнодїюмъ црѣковъ стїа# мудрость приписуєтъ и похвалу чинить ведлугъ Іѣа Сїраха: „Премудрость ихъ исповѣд#тъ люде и похвалу ихъ исповѣсть црѣкви”* (Наука 218). Таким чином субтексти старого знання збігаються з прецедентними.

По-друге, основу інтертекстуальної взаємодії складає ілюстративна функція прикладів із власних текстів проповідей як композиційних зразків всередині субтексту нового знання; кінець цитати має спеціальне позначення **и проча#, и проч.**: *Можешъ собѣ екордїумъ до казан# на погребъ вз#ти з(ъ) моего казан# второго на успенїє пр(ѣ)тои бѣи, зъ дванадц#тои звѣзды, где написано: «Тро#ка# єсть смѣртъ» и проча#* (Наука, 222); *...в(ъ) третемъ казанюю моемъ на погребѣ кождогъ хр(ѣ)ті#нина правовѣрнагъ, которое починаєтъс#:* казалъ бѣъ єдного часу пр(о)рку Іеремїи внїйти в(ъ) домъ гон(ъ)чарскїй **и про(ч)**. (222); **Чытай в(ъ) казаню**

моємъ первомъ на бѣо#вленіе: п#тый сакраментъ естъ сїѣнство и про(ч). (226).

Інокліи може цитувати свої тексти з використанням невластне прямого мовлення, не виділяючи їх графічними маркерами: *Чытай в(ъ) першомъ казаню моємъ на успеніе пр(с̄)тои бѣи нитку вовн#ную, где написано в ч(с̄)тости дѣической. Можешъ тамъ взяти матерію до своегъ казан#, которе хочешъ на(д) панною повѣдати.* (226)

Нарешті, Галятівський моделює зразки нових проповідей, подаючи їх стислий план, та пропонуючи текст нового казання для проповідника: *З тои фемы учини казанье такое: православныи хр(с)тіане мовилемъ в(ъ) н(д)лю квѣтную, же на семь тыдню будетъ страшный судъ, втожъ теперь страшный судъ с# ^правует(ъ), бо...члѣкъ бѣа судитъ и кажетъ егъ на смѣрть кр(с̄)тную провадити, мов#чи: «Распи, распи егъ» и про(ч) (219); Потымъ в(ъ) наррацѣи **повѣдай**, якъ той страшный судъ ^правуетс#, же фалишвыи свѣдкі на Хѣ инстигуют(ъ) мов#чи: «...». **Мовъ**, же невинне Хѣ судятъ, бо мовиль Пилатъ: ...Тутъ **приводи приклады...**(219); **И можешъ мовити**: «На гору нб(с̄)ну члѣкъ вступует(ъ), ход#й без(ъ) порока и дѣла#й правду...» и про(ч). **Потымъ мовъ, же ... Потымъ в конклюдзыи мовъ**: «....» и про(ч) (224).*

Послідовно автор в одному абзаці подає цілий план-конспект проповіді, вказуючи на початок та кінець субтекстів, що виступають елементами композиції казання; тут маркерами виступають елементи субтекстів адресації: *Тоє казань# можешъ на покров престѣи бѣи повѣдати. фема положи такое: дахъ т# днесъ в(ъ) градъ твердъ и в(ъ) столпъ желѣзный и в(ъ) стѣны мѣд#ны.Іерем.: ѿ. В(ъ) наррацѣи **повѣдай**, же преч(с̄)та# дѣа естъ мѣстомъ моцнымъ, естъ столпомъ желѣзнымъ, естъ муромъ мѣд#нымъ, где я пророка Ілію тамъ ты припоминай престѣю бгородицу. Скордїумъ зась, яко хочешъ, и конклюдзыю **придай** до своегъ казань# и на вознесеніе Хѣо, и на покровъ престѣи бѣи.* (231).

Своєрідною вказівкою на завершення мікротексту-прикладу казання виступають конструкції з пропозицією додати виклад чи висновки на власний розсуд. Некатегоричний характер припису передається з допомогою клішованих сполучень **якоє хочь, если хочь, отмінивши, ведлуг волі своєї** :*Скордіумъ зась якоє хочь и конклюзью придай до своєгъ казан#* (231); *Скордіумъ, если хочь, моє и конклюзью мою, а если хочь, своє скордіумъ учыни и конклюзью свою придай своєму казаню* (233); *Скордіумъ, если хочь, моє и конклюзью мою, мало отмінивши, апплїкуй до свогъ казань#*. *А если хочь, скордіумъ своє и конклюзью свою учїни ведлугъ науки, написанои в(ъ) «Ключи разумнїи#»* (234); *Скордіумъ и конклюзью ведлугъ волі своєї придай к тому казаню* (235); *Скордіумъ и конклюзью ведлугъ волі своєї придай до тої наррацїи* (235) та под.

Таке завершення мікротексту – плану казання демонструє розізнєність адресатного субтексту, типову для науково-популярних викладів: „для досягнення адекватного прагматичного ефекту в науково-популярному творі (будь-якої адресації) необхідна *максимально відкрита* вираженість у ньому установки на зворотну реакцію читача, побудова такої мовної стратегії суб'єкта мовлення, яка забезпечувала б потенційний зворотний зв'язок, тобто реалізацію *діалогічних відношень* (М. Кожина)²⁰.

Політекстова структура наукових трактатів Йоаникія Галятовського виявляє основоположні засади творчої манери проповідника, для якого наукове текстотворення є допоміжним, практично спрямованим різновидом діяльності; найбільш навантажені конструкції та специфіку слововживання. Експліцитність маркерів інтертекстуальності відповідає загальним закономірностям її прояву у власне науковому мовленні. Розмаїття засобів вираження міжтекстового шва, діапазон дієслівних форм вказують на пріоритетність усних форм спілкування. Автокомунікація використовується як свідомий засіб ілюстрування зразків проповіді. Вона інтерпретується також і як доказ наростання індивідуальної творчої потенції в науковій творчості. Відсутність методологічних кваліфікацій цитованого старого знання поєднується із загально синкретичним вписуванням цитат у авторське мовлення, що дозволяє попередньо кваліфікувати стиль мислення Й. Галятовського як континуально-психологічний. Порівняння особливостей інтертекстуальної взаємодії в різних наукових

трактатах інших авторів вважаємо перспективним напрямом вивчення наукового стилю української мови досліджуваного періоду.

¹Чернявская В.Е. Интертекстуальное взаимодействие как основа научной коммуникации. – Спб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1999 – С. 6; ²Келемен Я. Текст и значение // Семиотика и художественное творчество. – М.: Наука, 1977 – С. 104 – 124; ³Чернявская В.Е. Указ раб. – С. 7; ⁴Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К., 2002. – С. 236-239. ⁵Чернявская В.Е. – Указ. раб. – С. 9, 11. ⁶Там само – С. 17-20. ⁷Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практиcum. Науково-навчальний посібник. Вид.2-ге, доп. і перероб. – Донецьк, 2007 – С. 175. ⁸С.Кримський. Менталітет українського бароко //Українське бароко - К., 2004 – Т. 1 – С. 42. ⁹Крекотень В. Українська барокова проза // Українське бароко - К., 2004 – Т. 1 – С. 334. ¹⁰Чепіга І.П. „Ключ розуміння” Йоанікія Галятовського – видатна пам’ятка української мови XVII ст. // Йоанікій Галятовський. Ключ розуміння - /Підгот. до вид. І.П. Чепіга. –К.: 1985 –С. 29. ¹¹ Там само – С. 30. ¹² Наєнко Г. Параметри наукового стилю в трактаті Йоанікія Галятовського „Наука або способ зложеня казаня” // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць – Вип. 15. Кн. 1 – К., 2005 – С. 319 – 322. ¹³ Левченко Т.Л. „Ключ розуміння” Йоанікія Галятовського як явище риторичної культури бароко – Автореф. дис.. канд.філол.наук. – Харків, 2003 – С. 13. ¹⁴Сімович В. Спроби перекладів Св.Письма у творах Й.Галятовського – Б.м., б.р. – С. 21. ¹⁵Попов П.Н. „Грѣхи розмаїтї”, малоизвѣстное сочиненіе Йоаннікія Галятовскаго – К., 1915. – С. 44, 47; ¹⁶Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста – Учеб.пособие. Изд.3-е, стереотипное. – М., 2006 – С. 60. ¹⁷Котюрова М.П. Творческая индивидуальность и цитирование // Стереотипность и творчество в тексте : Межвуз. сб.науч.тр. / Ответ. ред. М.П. Котюрова.; Пермский университет. – Пермь, 2001 – С. 252. ¹⁸Парахонский Б.А. Структуры «говорения» в античном и средневековом сознании // Отечественная философская мысль XI – XVII вв. и греческая культура: Сб.науч. тр. - К., 1991 – С. 140. ¹⁹Крекотень В. . Указ. праця – С. 340. ²⁰Кириченко Н.В. Научно-популярный подстиль // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной. Члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сковородников. – М., 2003 – С. 238.

Умовні скорочення назв джерел

Грїхи – „Грѣхи розмаїтї” // Йоанікій Галятовський. Ключ розуміння - /Підгот. до вид. І.П. Чепіга. –К.: 1985 – С. 372-387

Наука – „Наука, або способ зложен# казан#” // Йоанікій Галятовський. Ключ розуміння - /Підгот. до вид. І.П. Чепіга. –К.: 1985 – С. 211-241.